

Vai beznosacījuma pamatienākums ir utopija?

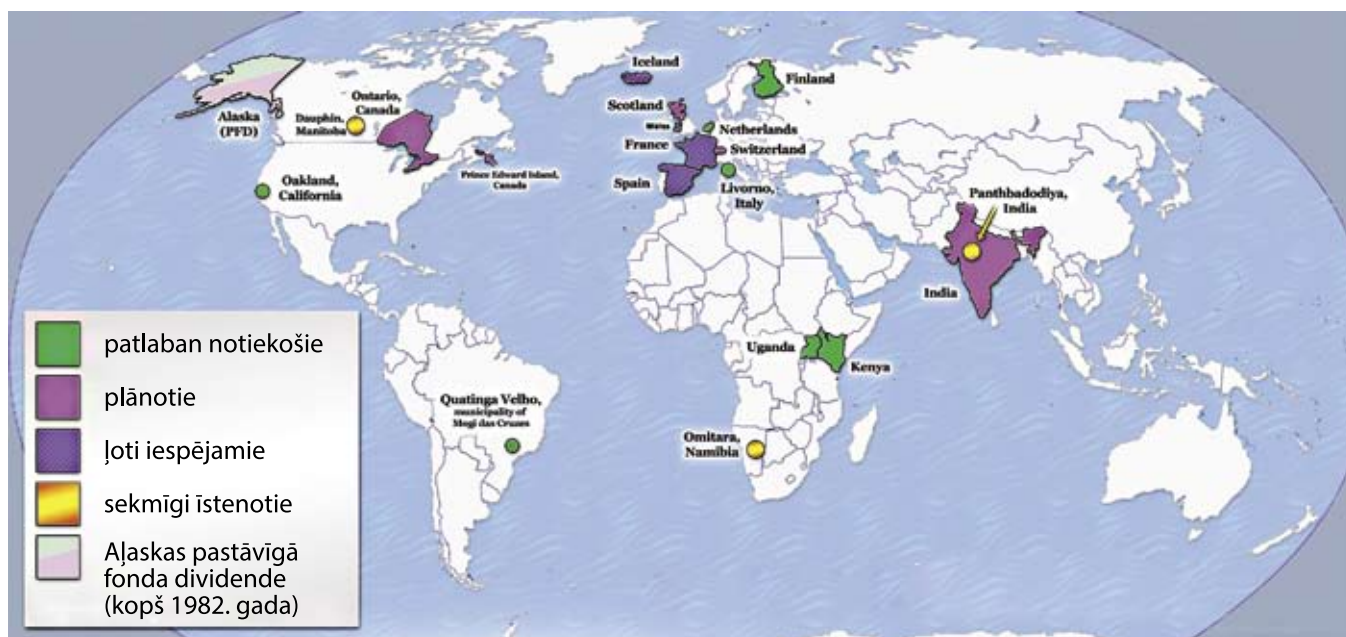
Foto: Dreamstime

Andris Šuvajevs

1974. gadā Kanādas pilsētā Dofinā (*Dauphin*) tika uzsākts sociāls eksperiments, kas ilga četrus gadus un kura ietvaros aptuveni tūkstoš iedzīvotāji saņēma beznosacījuma ikmēneša valsts pabalstu ap 1300 Kanādas dolāru vērtībā. Šis bija viens no pirmajiem – tobrīd jau vairākiem – mēģinājumiem izprast, kā praksē īstenotos ideja par beznosacījuma pamatienākumu (BP; *universal basic income*).¹ Tagad, pēc gandrīz četrdesmit gadiem, Kanādas Ontārio provinces valdība ir sākusi jaunu pilotprojektu: sākot ar šī gada vasaru, 4000 iedzīvotāji trīs dažādās provinces pilsētās ik mēnesi saņems līdzīga apmēra pabalstu. Kanādiešu iniciatīva gan nav nekāds jaunums – Latvijas ziņās ik pa laikam parādās informācija par līdzīgiem projektiem Eiropā: šī gada sākumā Somijas valdība nolēma turpmākos divus gadus atbalstīt 2000 bezdarbniekus ar 560 eiro lielu ikmēneša ienākumu; Nīderlandē vairākas

pašvaldības ir īstenojušas līdzīgus pilotprojektus; pirms gada Šveicē norisinājās referendums par BP ieviešanu. Nesenajā vēsturē radniecīgas idejas ir regulāri parādījušās publiskajā telpā, aizraujot gan labējā, gan kreisā politiskā spārna pārstāvjus. Latvijā neviena politiskā partija līdz šim nav publiski apspriedusi iespēju īstenot BP ideju mūsu valstī un tā bieži tiek raksturota kā utopiska, piebilstot, ka mūsu valsts un tās iedzīvotāji vienkārši nebūtu gatavi tik revolucionāram līdzeklim. No vienas puses, šādu nostāju var saprast, jo doma, ka cilvēks pēkšņi varētu sākt saņemt naudu it kā ne par ko, šķiet absurda un pretēja visam tam, kas mums ir ticis stāstīts par mūsu uzdevumu dzīvē. No otras puses, šī neticība sakņojas nezināšanā. Mediju ziņās mēs gan dzirdam par citu valstu mēģinājumiem praktizēt BP, taču analītiski, izskaidrojoši materiāli ir retums. Iespējams, BP nebūt nav utopiska vīzija, bet, tieši

¹ Angļu valodā šai idejai ir dažādi nosaukumi – *Universal Basic Income*, *Earned Income Tax Credit*, *Working Families Tax Credit*, *Unconditional Basic Income*. Plašāka informācija pieejama www.basicincome.org

Beznosacījuma pamatienākuma (BP) pilotprojekti pasaulē: patlaban notiekošie, plānotie, ļoti iespējamie, sekmīgi īstenotie. Aljaskas pastāvīgā fonda dividende ir ikgadējs maksājums štata iedzīvotājiem no ieņēmumiem par naftas ieguvu Aljaskas teritorijā.

pretēji, – loģisks solis esošajā politekonomiskajā situācijā un tās pakāpeniska ieviešana Eiro-Atlantiskajās valstīs būtu nevis pārsteigums, bet sagaidāms iznākums.

Tātad – kas ir beznosacījuma pamatienākums? Lai arī pastāv dažādas praktiskā izpildījuma variācijas, galvenā BP premisa ir periodisks maksājums, ko saņem katrs valsts iedzīvotājs, kurš ir sasniedzis noteiktu vecumu, neatkarīgi no tā, vai viņš strādā algotu darbu vai ne. BP ir beznosacījuma pabalsts, kas netiek diferencēts atkarībā no personas darba spējām, nostrādātā darba laika vai kopējā ieguldījuma valsts ekonomikā. Bagāts vai nabags, vecs vai jauns, strādnieks vai bezdarbnieks – ikvienam ir tiesības saņemt noteiktu likumīgu maksājumu no Valsts kases. BP apmēram ir jābūt pietiekami lielam, lai cilvēks varētu izdzīvot, un vienlaikus pietiekami mazam, lai motivētu viņu turpināt strādāt. Par BP idejas autoru uzskata vienu no Amerikas Savienoto Valstu “tēviem” Tomasu Peinu (*Thomas Paine*), kurš 1797. gadā darbā *Agrarian Justice* rosināja izmaksāt “pilsoņa dividendi” ikvienam valsts iedzīvotājam, kurš sasniedzis 21 gada vecumu. Kopš tā laika BP ideja ir izdzīvojusi, pateicoties vairākiem radikāliem domātājiem, tostarp ievērojamiem ekonomistiem un intelektuāļiem, piemēram, Bētrandam Raselam (*Bertrand Russell*) un Miltonam Frīdmenam (*Milton Friedman*). Arī mūsdienās politiķi un uzņēmēji dažādās pasaules malās aktīvi aizstāv BP ieviešanu, kas liecina par idejas dzīvotspēju. Lai arī pirmajā acumirkli šāds solis varētu šķist samērā radikāls, jāatceras, ka esošā sociālā politika jau paredz dažādu pabalstu nepieciešamību, tāpēc BP drīzāk būtu definējams kā reformātisks nevis revolucionārs līdzeklis. Praksē sociālās drošības diglī iezīmējās jau Oto fon Bismarka laikā Vācijā, kad valsts sāka īstenot dažādus sociālas ievirzes pasākumus, lai iegūtu strādājošo šķiru atbalstu. To ietvaros tika īstenoti vairāki

likumprojekti, kas sniedza atbalstu strādniekiem slimības, invaliditātes gadījumā utt. Tikmēr mūsdienu sociālā politika noformējās Otrā pasaules kara laikā, kad tika publicēts Beveridža ziņojums,² kas lika pamatus *labklājības valstij*. Šī ziņojuma politiskos cēloņus un sekas var vērtēt dažādi, tomēr pamatā tika mainītas attiecības starp individu un valsti – pie šī aspekta vēl atgriezšos. Tātad sociālā drošība un valsts palīdzība nelaimes gadījumā nav nekas jauns un BP ir drīzāk pretreakcija uz esošajiem labklājības nodrošināšanas mehānismiem.

Sociālās drošības pamatprincipu nosaka divu veidu stratēģijas – apdrošināšana un atbalsts. Abu stratēģiju mērķis ir viens un tas pats – nodrošināt indivīda spēju strādāt un tātad piedalīties ražošanas līmeņa celšanā, veicinot valsts iekšzemes kopprodukta (IKP) pieaugumu. Ja cilvēka dzīvē pienāk brīdis, kad viņš nespēj strādāt, tiek īstenots pasākumu kopums, kas cenšas atgriezt viņu darba tirgū. Ja iemesls cilvēka strādātspējai ir permanents, piemēram smagas invaliditātes gadījumā, tad valsts sniedz finansiālu atbalstu, kas ļauj cilvēkam izdzīvot un gādāt par savu vajadzību apmierināšanu. Tomēr būtisks šīs sistēmas elements ir *nosacījuma princips*, kas tiek attiecināts uz jebkāda veida atbalstu. Lai saņemtu nepieciešamo palīdzību, personai ir nemitīgi jāpierāda valsts ierēdņiem savu nespēju strādāt vai atrast piemērotu darbu. Šis princips rada tālejošas sekas: pirmkārt, tiek audzēts valsts administratīvais aparāts. Arvien vairāk personu tiek nodarbinātas valsts sektorā, kas kontrolē iedzīvotāju spēju strādāt vai nestrādāt algotu darbu un nodrošina pabalstu sistēmas operatīvu funkcionēšanu. Šādi tiek radīta vesela *armija* ar ierēdņiem, kuru darbs ir administrēt sociālās drošības sistēmu. Finanšu resursi, kurus vajadzētu virzīt iedzīvotāju labklājībai, nonāk ierēdņu – kontrolieru rokās un tiek radīta tā dēvētā “kontroles sabiedrība”. Cilvēki tiek nemitīgi novēroti, uzraudzīti, testēti,

² Beveridža ziņojums ir 1942. gadā publicēts dokuments, kurā tika identificētas piecas galvenās sociālās problēmas – netīrība, nezināšana, trūkums, dikstāve un slimības – līdz ar reformu piedāvājumiem, kas kalpoja par pamatu Nacionālā Veselības dienesta un citu sociālo institūciju izveidei Lielbritānijā.

Avots: R.S. Higgs, CC

izmērīti un citādi reģistrēti. Lūk, reālie, praktiskie paņēmieni, kas noved pie subjektu pašuzraudzības, par kuru savulaik rakstīja franču intelektuāli Mišels Fuks, Žils Delēzs u.c. Sabiedrība kļūst par *cietumu un koncentrācijas nometni*, kur iemītnieki nemitīgi rūpējas par savu ķermeni un raizējas par savu piemērotību darbam (par fizisko veselību un iztikas gādāšanu), jo “darbs dara brīvu”.

Līdztekus šim diezgan drūmajam morālajam kontekstam, esošā pabalstu sistēma ir arī elementāri neefektīva izvīzīto lietišķo mērķu sasniegšanas ziņā. Viens no šīs sistēmas rezultātiem ir “bezdarba slazds”: tiklīdz cilvēks zaudē darbu, viņš sāk saņemt minimālu pabalstu no valsts ar obligātu nosacījumu, ka darbs tiek meklēts. Tiklīdz cilvēks atrod darbu, tā pabalsta izsniegšana tiek apturēta. Tā kā bezdarbnieks diez vai uzreiz atradīs labi apmaksātu amatu, tad pabalsta un algas apjoms, visticamāk, būs diezgan līdzīgs, kas savukārt nerada motivāciju darba meklēšanai. Ja es nestrādājos saņemu tikpat lielu naudas summu, kā darot darbu, kas manī, iespējams, neraisīs nekādu gandarījumu, tad kāpēc man to meklēt? Šāda domu gaita cilvēku noved slazdā, no kura ir ļoti grūti izkļūt un kas var izvērsties permanentā nabadzībā vairāku paaudžu mūža garumā. Esošā sociālā drošības sistēma balstās pieņēmumā, ka cilvēki vienmēr labprāt strādās algotu darbu neatkarīgi no tā, vai viņiem tas patīk vai ne. Diemžēl sociālās sekas var būt pat traģiskas: pašnāvības, alkoholisms, vardarbība ģimenē utt. Pastāv arī cita veida blaknes, teiksim, pabalstu saņēmēji tiek regulāri kaunināti par “slinkumu”, nemaz jau nerunājot par birokrātiskās mašīnas kļūmēm vai manipulācijas iespējām, kas noved pie pabalstu neizmaksāšanas, noslēpumainas pensiju samazināšanas un līdzīgām zādībām. Manuprāt, ticība tieši šādās sistēmas efektīvatēi un pareizībai ir utopiska un liecina par veiksmīgu ideoloģisku *smadzeņu skalošanu*.

Tātad viena no BP priekšrocībām būtu administratīvā sloga ievērojama samazināšana. BP tiktu izsniegts

bez nosacījumiem, kas ļautu krietni ietaupīt finanšu resursus, kas patlaban tiek izlietoti birokrātiskā aparāta algošanai. Visi esošie pabalsti un pensijas (varbūt izņemot bērna kopšanas pabalstu) tiktu likvidēti un aizstāti ar vienu maksājumu visiem. Tas gan būtu tikai viens no vairākiem ekonomiskiem ieguvumiem. BP galvenais sasniegums būtu jauna darba tirgus radīšana. Šis tirgus būtu visnotaļ elastīgs un nodrošinātu iespēju cilvēkiem darīt darbu, kas viņiem patīk, nevis izmisīgi tverties pie katras mazākās iespējas. Tas savukārt liktu darba devējiem paaugstināt algas vakancēs, ko darbinieki izvēlas nelabprāt vai kurām ir nepieciešams samērā maz prasmju un kas līdz ar to zaudē sociālo vērtību. Te runa ir par mūžam nicināto sētnieku un apkopēju darbu, sabiedriskā transporta līdzekļu vadītājiem, lielveikalu kasieriem, pārdevējiem utt. Var jau smiņņāt un teikt, ka šie cilvēki saņem algu, kas ir samērīga ar viņu prasmēm, taču vai personas, kuru darba pienākums ir ievietot informāciju dažādos sociālajos medijos vai sniegt konsultācijas mistiskajā *public relations* jomā, ir kaut kādā ziņā pārākas par ielu tīrītājiem? Kā rakstījis antropologs Deivids Grēbers (*David Graeber*), labs veids, kā pārbaudīt noteiktu darbu vērtību, ir iztēloties, kas notiktu, ja šie darbi pēkšņi pazustu. Ja rītdien Rīgā vairs nebūtu neviena tramvaja vadītāja un parīt – neviena apkopēja, tad to pamanītu ikviens no mums. Turpretī, ja mēs pamostos pasaulē, kurā neeksistē tāda *pīāra* joma, tad, iespējams, mēs visi kļūtu mazliet laimīgāki. Beznosacījuma pamatienākums novestu pie bezjēdzīgu darbu likvidācijas un sociāli nozīmīgu darbu adekvātas kompensācijas. Cilvēkiem būtu laiks pārdomāt un izzināt savas vēlmes un dotības, kas tagad tiek veltītas rūpēm par izdzīvošanu.

Beznosacījuma pamatienākuma ieviešana arī ļautu novērtēt aktivitātes, kas patlaban netiek pielīdzinātas “īstam darbam”. Te, protams, runa ir par darbu, ko pārsvarā veic sievietes, ikdienā rūpējoties par bērniem un ģimeni. Kapitālisma ideoloģijā ir

iestrādājusies atšķirība starp produktīvo un reproduktīvo darbu: darbu, kas rada it kā reālu vērtību, un darbu, kas nodrošina ķermeņa aprūpi “produktīvo” aktivitāšu starplaikos. Lai gan arvien vairāk sievietes nonāk darba tirgū, tieši uz viņām joprojām balstās lielākā daļa nastas, kas saistās ar bērnu audzināšanu, mājokļa uzkopšanu, ģimenes locekļu ēdināšanu utt. Šīs aktivitātes netiek mērītas naudas izteiksmē, tāpēc tās pazūd no sabiedrības redzesloka un tiek uzskatītas par pašsaprotamām. Mūsdienu ekonomikas kontekstā, valsts un iedzīvotāju dzīves mērķis ir preču un pakalpojumu radīšana, kas, attiecīgi, rada specifisku darba definīciju. Tomēr plašāka perspektīva ļauj saredzēt, ka viss darba kopums patiesībā ir virzīts uz jaunu cilvēku radīšanu. Kapitālismam ir nepieciešams noteikta veida cilvēks – tāds, kuram piemīt spējas un vēlmes, kas piemērotas peļņas radīšanai. Šādi cilvēki tiek *producēti* mājās un skolās – darbā, ko pārsvarā veic sievietes. BP ne tikai veicinātu sieviešu individuālo neatkarību, bet arī mainītu vispārējo izpratni par to, kas ir darbs un kam tas nepieciešams. Nav noslēpums, ka liela daļa bērnu tiek atturēti no dažādu mākslas formu praktizēšanas – pasaule ir zaudējusi tik daudz gleznotāju, mūziķu, dejojāņu utt. tikai tāpēc, ka šīs profesijas nav peļņu nesošas un līdz ar to neatbilst “kārtīga darba” definīcijai. BP ļautu jauniešiem nesteigties studēt sabiedriskās attiecības vai jurisprudenci tikai tāpēc, ka šo nozaru diploms paver labākas karjeras iespējas. BP ļautu veltīt sevi nodarbībai, kas vērsta nevis uz peļņu, bet uz cita veida – estētiskām, garīgām, sociālām vērtībām. Darba izvēlē cilvēki kļūtu patiesi brīvi, nevis tikai *uz papīra*, kā tas ir šobrīd.

Protams, BP ideja saskaras ar neskaitāmiem pretargumentiem. Pirmkārt, idejas oponenti postulē, ka BP nozīmē brīvību bez atbildības. Ja cilvēks saņem naudu no valsts neatkarīgi no tā, vai viņš ir sniedzis ieguldījumu šīs naudas radīšanā, tas rada situāciju, kurā indivīdam nav jāatbild par savu rīcību citu priekšā. Cilvēkam ir tiesības kaut ko saņemt, bet nav pienākuma kaut ko sniegt pretī. Esošajā, šaurprātīgajā, perspektīvā šāds secinājums ir precīzs un paties. Tomēr šī ir tikai viena un, manuprāt, samērā skumja perspektīva, kurā cilvēka attiecības ar valsti tiek iztēlotas tikai un vienīgi caur darba prizmu. Mana pilsonība līdz ar to balstās manā spējā veicināt IKP pieaugumu. Jebkāds cits ieguldījums tiek noniecināts. Tomēr vispopulārākais ir uzskats, ka, ieviešot BP, neviens vairs nestrādās un būs ļaudis, kuri nemitīgi dzīvos uz citu rēķina. Tomēr arī šis ir nepārliecinošs arguments. Pirmkārt, arī esošajā sistēmā pietiekami liela populācijas daļa nestrādā un pastāvīgi atrodas ārpus darba tirgus un nekāda katastrofa tāpēc nav notikusi (marksisti vēl norādītu, ka bezdarbnieku populācija ir neatņemama un nepieciešama kapitālisma iezīme). Otrkārt, pilotprojekti, tai skaitā 1974. gada eksperiments Kanādā, ir parādījuši, ka darba ieradumi pārsvarā nemainās. Svarīgākās pārmaiņas skar grūtniecības, dzemdību un bērna kopšanas atvaļinājuma ilgumu, kas, protams, pieaug, un jauniešus, kuri paliek izglītības sistēmā, nevis ir spiesti agri meklēt darbu, lai atbalstītu ģimeņi. Treškārt, manuprāt, pašos pamatos ir nepareizi dēmonizēt cilvēkus ar zemiem vai vidējiem ienākumiem

un viņu potenciālo lēmumu kādu laiku pabūt ārpus darba tirgus. Viena no kapitālisma veiksmīgākajām ideoloģiskajām uzvarām ir bijusi spēja pārliecināt strādājošos, ka pie viņu zemajiem ienākumiem ir vajadzīgi nevis darba devēji, kas pastāvīgi ekspluatē viņu darbību, bet citi trūcīgie un it īpaši imigranti. Sociālā nevienlīdzība pasaulē turpina palielināties, un tā vietā, lai vairums iedzīvotāju iestātos pret personām, kas slēpj savu naudu ofšoros, viņu neapmierinātība un niknums tiek novirzīti uz, teiksim, Sirijas bēgļu ģimeņi vai mākslinieku, kura darbs esot bezvērtīgs.

Visbeidzot, sniedzot teorētisku pamatojumu BP nepieciešamībai un lietderībai, svarīgi saprast: kas ir Valsts *raison d'être* – tās būtība un pastāvēšanas pamats? Ko nosaka sabiedriskais līgums starp indivīdu un Valsti? Kāds ir indivīda uzdevums sociālajā dzīvē? Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, jāveic īss vēsturisks ieskaits notikumos, kas risinājās pēc Otrā pasaules kara Vācijā. Karu zaudējušās Rietumvācijas vadītāji meklēja jaunu pamatu savas valsts eksistencei un atrada to ordoliberalu³ diskursā par ekonomiku. Jauno Vācijas valsti vairs nevarēja balstīt uz vēsturiska pamata, jo nesēnā vēsture bija acīm redzami šausminoša un nepieņemama. Valsts tāpat vairs nevarēja būt primāri sociālpolitiskais veidojums. Tā vietā Valsts tika iztēlota kā ekonomiska telpa, kuras galvenais uzdevums ir nodrošināt pilsoņa ekonomisko brīvību. Praktiski tas nozīmēja to, ka cilvēki kļuva par ekonomiskiem subjektiem, kuru darbība koncentrējās ap diviem poliemi – pirkt un pārdot. Valsts leģitimitāte tika bāzēta ekonomiskās brīvības nodrošināšanā, un iedzīvotāji *apriori* sniedza piekrišanu jebkuram lēmumam, kas to veicināja. Tātad Valstij bija nemitīgi jānodrošina perfekta konkurētspēja; praksē tas nozīmēja ieviest likumus, kas ierobežoja, piemēram, monopoli veidošanos. Modelis bija “uzņēmējdarbības sabiedrība”, kuras ietekmi var novērot visu sektoru korporatizācijā, piemēram, universitāšu kļūšanā par biznesu un pašas Valsts pielīdzināšanā vienam lielam uzņēmumam. Tomēr arī indivīdi kļuva par maziem uzņēmējiem, kam ir jāpielūdz ekonomiskajā spēlē – pērc un pārdod, piedalies nemitīgā naudas cirkulācijā. Arī beznosacījuma pamatienākums loģiski iederas šīs spēles noteikumos. Ja premisa, kas nosaka indivīda uzdevumu attieksmē pret Valsti, ir dalība ekonomiskajos procesos, tad indivīdam ir jāsaņem nepieciešamie resursi dalībai spēlē. Labs piemērs ir galda spēle “Monopols”: tu sāc spēli ar noteiktu naudas summu, pērc īpašumus, maksā nodevas, bet ikreiz, kad šķērso starta līniju, saņem zināmu papildu ienākumu. Lūk, kāpēc BP ideja ir ieguvusi atbalstītājus starp visiem politiskā spektra pārstāvjiem – ir grūti pateikt, vai tas ir kapitalistisks vai sociālistisks līdzeklis. 1970. gada sākumā Niksona samērā konservatīvā valdība uz brīdi ieviesa tā saucamo “negatīvo nodokli”: tiklīdz personas ienākumi nokritās zem noteikta sliekšņa, tā ASV valdība sāka maksāt pabalstu, lai palīdzētu atgriezties ekonomiskajā apritē. Tātad var secināt, ka BP ir reāls risinājums ne tikai ekonomiskā un sociālā, bet arī politiskā ziņā. Tas nebūt nebūs brīnums, ja jau tuvākajā laikā redzēsīm vairākas Latvijas politiskās partijas runājam par šī pabalsta ieviešanu Latvijā. **E&P**

³ Ordoliberalisma (kārtības liberālisma) idejas veidojās 1930. gados Freiburgā un paredzēja sociālā tirgus ekonomikas izveidi, kurā centrālu lomu spēlētu Valsts brīvā tirgus nodrošināšana.